

Joanna Szkatuła*

Zjawisko mobbingu wśród gimnazjalistów

Wprowadzenie

Zjawiska narastającej agresji, społecznego nieprzystosowania, przestępczości wśród dzieci i młodzieży czy wreszcie zachowań przemocowych są od lat przedmiotem szczegółowych analiz, budząc coraz większe obawy i jednocześnie ukazując ogromną bezradność zarówno instytucji, jak i specjalistów w różnych dziedzinach zajmujących się tym problemem. Nasilenie agresji i patologicznych zachowań w postaci przemocy obserwuje się także na terenie szkół. Przepychanki czy nawet bójkki między uczniami przywykło się uważać za normalny element szkolnego życia, przemoc potrafi jednak przybierać coraz bardziej szokujące formy znęcania się całych grup rówieśniczych nad słabszymi kolegami. Jednym z jej aspektów jest rodzaj przemocy określanej często mianem mobbingu.

Czym jest mobbing?

Pojęcie mobbingu wywodzi się z angielskiego słowa *mob*, co oznacza ‘tłum’, ‘motłoch’, ‘zbiorowisko’, ale także ‘napastowanie’ i ‘obleganie’, ‘rzucanie się na kogoś lub na coś’. Istotą mobbingu jest to, iż stanowi zjawisko grupowe¹.

Dan Olweus, prowadzący badania nad przemocą rówieśniczą w szkołach szwedzkich i norweskich, twierdzi, że o zjawisku mobbingu można mówić wówczas, gdy „ofiara jest w dłuższym okresie wielokrotnie narażona na negatywne działania ze strony innej osoby lub osób”².

Wyjaśniając pojęcie mobbingu, należy podkreślić, że w języku polskim nie ma dokładnego odpowiednika, który określałby słowo „mobbing”. Najczęściej jest ono rozumiane jako przemoc i molestowanie, głównie w miejscu pracy. Z czasem pojęcie to zostało rozszerzone o zachowania dzieci i młodzieży

---

* Dr Joanna Szkatuła, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej w Olsztynie.

¹ M. Jędrzejewski, *Mobbing w szkole*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, t. III, s. 366.

² D. Olweus, *Mobbing – fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, przeł. D. Jastrun, Jacek Santorski, Warszawa 2007.

w szkole. Mobbing można porównać ze zjawiskiem „fali”. Istotą „fali” jednakże jest różnica wieku lub pozycji sprawcy oraz fakt, że „fala” dotyczy zawsze grupy. Inaczej, bo szerzej, jest rozumiany mobbing. Pojęcie to obejmuje działania zarówno bezpośrednie (na przykład uderzenia, popchnięcia, ograniczenie wolności), jak i pośrednie (na przykład groźby, złośliwości). W zakres tego pojęcia wchodzi również takie działania negatywne, jak: wrogie gesty, miny, unikanie i inne zachowania zmierzające do zranienia lub ziryutowania drugiej osoby.

Pokrewnym terminem, w praktyce mającym takie samo zastosowanie jak mobbing, jest bullying. Stanisław Orłowski³ bullying rozumie jako tyranizowanie, z zamiarem skrzywdzenia drugiej osoby. Zjawisko jest definiowane jako celowe, powtarzalne i nieprovokowane zachowania agresywne jednego sprawcy lub grupy sprawców wobec ofiary z zamiarem sprawienia jej bólu fizycznego, przykrości, poniżenia lub przerażenia jej, najczęściej w obliczu grupy widzów, z wyraźną nierównowagą sił – niemożnością obronienia się ofiary i poczuciem bezkarności sprawcy.

Można rozróżnić kilka odmian bullyingu: bezpośredni fizyczny i słowny (emocjonalny) oraz pośredni (ukryty), relacyjny.

Przy analizie słów „mobbing” i „bullying” można zauważyć, że nakładają się one na siebie. Jedyna różnica polega na tym, że pojęcie bullyingu jest powszechnie używane w krajach anglojęzycznych, natomiast pojęcie mobbingu przyjęło się między innymi w Szwecji, Finlandii, Norwegii, Niemczech oraz w Polsce.

Z pojęciami mobbingu i bullyingu wiąże się również szczególna forma tego zjawiska, a mianowicie tak zwany stalking⁴. Słowo „stalking” wywodzi się z angielskiej gwary myśliwskiej i oznacza ‘zakradanie się’, ‘osaczenie’. Polega na uporczywym prześladowaniu i molestowaniu drugiego człowieka z użyciem mediów elektronicznych.

Cechy charakterystyczne mobbingu

Do najbardziej charakterystycznych cech zjawiska mobbingu w szkole można zaliczyć:

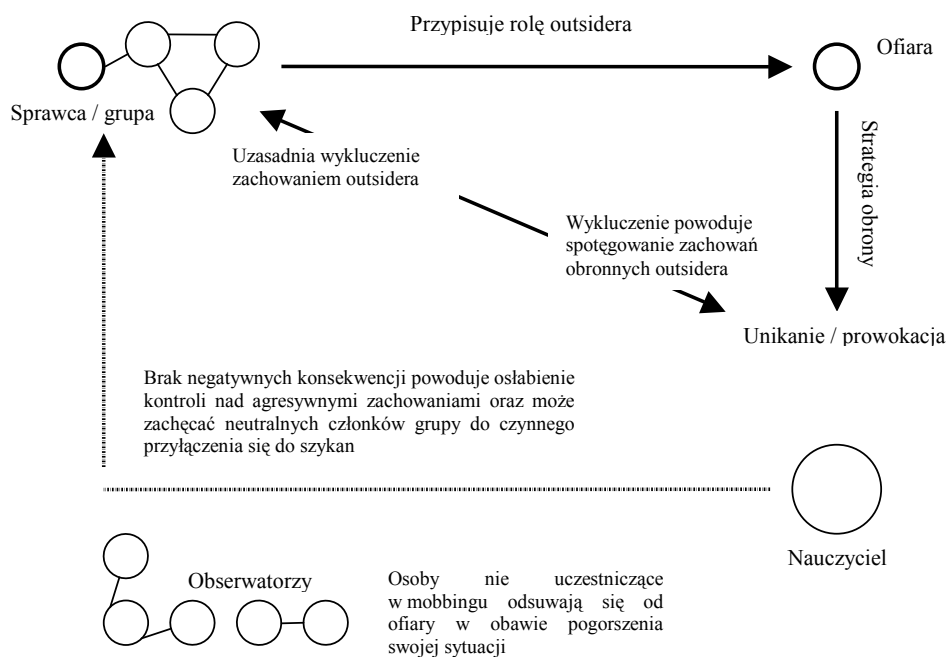
- długotrwałość dręczenia – przyjmuje się okres kilkumiesięczny lub nie krótszy niż pół roku,
- powtarzalność (dokuczanie ma charakter ciągły),
- nierównowaga sił między dręczonym lub dręczonymi a dręczycielami,
- negatywne konsekwencje dla ofiar,
- często jest ukrywany przed otoczeniem (istnieje tylko wtedy, gdy ofiara znajduje się w towarzystwie mobberów),
- jest działaniem celowym, choć może być nieuświadomiany.

³ S. Orłowski, *Mobbing i bullying w szkole. Charakterystyka zjawiska i program zapobiegania*, www.ore.edu.pl

⁴ J. Georg, *Dlaczego jesteście tacy okrutni? Mobbing w szkole*, tł. M. Borowczyk, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2008, s. 57.

Mobbing na ogół rozpoczyna się bardzo niewinnie. W klasie znajduje się „kozła ofiarnego”. Początkowo są to pojedyncze akty przemocy słownej ze strony sprawcy mobbingu, tak zwane badanie obszaru. Agresor sprawdza, jak reaguje na atak ofiara i czy jest zainteresowanie ze strony kolegów z klasy. Jeżeli ofiara jest bierna na ataki, nie umie się sama obronić lub robi to nieudolnie oraz nie ma obrońców, oprócz zaczepek pojawiają się inne formy mobbingu (plotki, poniżanie na forum klasy czy szkoły, przemoc fizyczna). Z czasem outsider zyskuje świadomość, że stał się źródłem szykan innych uczniów. Dziecko zaczyna izolować się od grupy, utwierdzając się w przekonaniu, że jest gorsze i odrzucone. Zaczyna unikać kontaktów z rówieśnikami, chce znajdować się jak najdalej od sprawcy mobbingu. Często przed wyjściem do szkoły symuluje przeróżne choroby, w wieku starszym wybiera także inną formę ucieczki przed mobbingiem – wagary.

Mechanizm występowania mobbingu najlepiej przedstawia poniższy rysunek:

Rysunek 1. Mechanizm mobbingu

Formy mobbingu

Mobbing wśród uczniów ma różne oblicza – jednak zawsze jest to tragedia dla dziecka, którego dotyka. Do różnych form mobbingu można zaliczyć:

- działania werbalne: groźby, złośliwości, przezywanie, wyśmiewanie się;
- działania negatywne bez użycia słów, bez kontaktu fizycznego: grymasy, wrogie gesty, unikanie, izolowanie od grupy i inne zachowania zmierzające do zranienia lub zirygowania drugiej osoby⁵.

Reasumując, można stwierdzić, że ofiara zostaje poddana długoterminowej przemocy ekonomicznej, psychicznej i społecznej w celu zastraszenia, upokorzenia i ograniczenia jej zdolności do obrony.

Fazy występowania mobbingu

Jedną z cech mobbingu jest długotrwałość. Najczęściej wyróżnia się trzy fazy zjawiska:

- w fazie I dziecko szykanowane przez rówieśników próbuje się bronić, między innymi ulega dręczycielom, wykonuje ich polecenia, zdobywa lub przynosi dla nich żądane rzeczy. W tej fazie tylko spostrzegawczy nauczyciel lub rodzic zauważy, że dzieje się coś złego, gdyż w klasie z pozoru wszystko wygląda normalnie;
- w fazie II, zwanej mobbingiem stabilnym, „ofiara” podejmuje próby ucieczki od niekorzystnej sytuacji, dzieci symulują choroby bądź uciekają z lekcji. Kolejnym niepokojącym objawem jest to, że uczeń w czasie trwania lekcji siedzi sam w ławce, nie bierze udziału w zabawach rówieśników. W tej fazie pokrzywdzony nie poradzi sobie samodzielnie z problemem. Często nie przyznaje się do tego, że jest szykanowany, z kolei mobberzy w ogóle nie widzą problemu;
- w fazie III, ostatniej, dzieci prześladowane ustępują, często przenoszą się do innej szkoły. Zdarza się, że podejmują próby samobójcze, często uciekają z domu, szukają innych grup, w których będą akceptowane. Niestety, zdarza się, że są to subkultury lub sekty.

Outsider – ofiara mobbingu

Pozycję outsidera w grupie rówieśniczej zajmują zazwyczaj uczniowie, którzy w pewien sposób wyróżniają się na tle społeczności klasowej: „pochodzą z innej okolicy, kraju, mówią w niezwykłym dialekcie, ich wygląd fizyczny zwraca uwagę, zachowują się inaczej, reprezentują inne poglądy polityczne lub wyznanie, są fanami drużyny futbolowej z innego miasta”⁶.

Na podstawie dostępnej literatury wyodrębnić można cechy ogólne ofiar mobbingu. Przeważnie outsiderami są osoby, które⁷:

- cierpią na różne choroby psychosomatyczne;
- odczuwają lęk przed wypowiedaniem się w grupie;

⁵ D. Olweus, dz. cyt.

⁶ J. Gajda, S. Cichoń, *Przyczyny i przejawy mobbingu*, „Gazeta Szkolna. Aktualności” 2006, nr 19–20, s. 30.

⁷ M. Krawczonek, *Zjawisko mobbingu*, „Dyrektor Szkoły” 2006, nr 1, s. 18.

- unikają towarzystwa;
- zajmują pozycję samotnika;
- szybko obrażają się;
- łatwo wpadają w agresję;
- nie potrafią przyjmować krytyki;
- skłonne są do odsuwania się w cień;
- stale poszukują oparcia w autorytetach;
- mają skłonności do nabywania prestiżowych towarów, przekraczających ich finansowe możliwości;
- w towarzystwie odczuwają, że ich obecność jest ciężarem;
- stale są przekonane, że inni spiskują przeciwko nim.

Ponadto potencjalne ofiary mogą być słabsze fizycznie od swoich rówieśników. Potrafią z łatwością nawiązać kontakt z dorosłymi, w przeciwieństwie do działań w grupie rówieśniczej.

Człowiek, który padł ofiarą mobbingu, bardzo często nie potrafi uwolnić się od tyranii, opinii oraz nacisku grupy społeczno-kulturowej, przestaje akceptować siebie, pogarsza się jego stan zdrowia, również psychicznego, może nawet popełnić samobójstwo⁸.

D. Olweus⁹ wyróżnia dwa typy ofiar. Pierwszy z nich to ofiara pasywna. Spośród jej charakterystycznych cech wymienia się: lęklivość, brak pewności siebie, ostrożność, wrażliwość, nieśmiałość, małomówność. Podczas ataku reaguje ona płaczem bądź ucieczką. Ponadto ma zaniżoną samoocenę, uważa się za głupią, nieatrakcyjną, nieszczęśliwą, pełną wstydu.

Ofiary pasywne w środowisku szkolnym doświadczają osamotnienia, czują się opuszczone. Zazwyczaj nie znajdują przyjaciela wśród społeczności klasowej. Jest to dziwne o tyle, że zazwyczaj nie zachowują się one agresywnie czy prowokująco w stosunku do rówieśników. Wręcz przeciwnie – są negatywnie nastawione do przemocy. Najczęściej ofiarami są dzieci słabsze fizycznie.

Inny obraz w porównaniu z ofiarą pasywną prezentuje ofiara prowokująca. Uczniowie tacy niejednokrotnie mają problemy z koncentracją, są niespokojni, wytwarzają wokół siebie atmosferę irytacji i napięcia, ich zachowania i postawy powodują liczne konflikty w grupie rówieśniczej¹⁰.

Ten, kto znajdzie się w trudnej do zniesienia sytuacji ofiary, próbuje ratować się za pomocą różnorodnych strategii. Karl Dambach¹¹ wyróżnił pięć typowych wzorów zachowań outsidera:

---

⁸ L. Prusko, *Mobbing niszczy osobowość*, „Społeczne Towarzystwo Oświatowe Edukacja i Dialog” 2005, nr 5, s. 62.

⁹ D. Olweus, dz. cyt., s. 46–48.

¹⁰ A. Zagiell-Klimek, *Boją się chodzić do szkoły*, „Gazeta Szkolna. Aktualności” 2003, nr 36, s. 10.

¹¹ K. E. Dambach, *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, przekł. A. Ubertowska, GWP, Gdańsk 2003, s. 34–40.

1. Trudny człowiek

Uczeń taki z powodu wielu negatywnych doświadczeń w relacji z innymi (na przykład ciągle zabieranie mu ołówka, znajdowanie w swojej torbie odpadków, przekazywanie mu błędnych informacji) stał się nieufny, podejrzliwy, dopatruje się złych zamiarów tam, gdzie w grę wchodzi czysty przypadek.

2. Chwalipięta

Uczeń próbuje udawać lepszego, chwalać się szczególnym majątkiem bądź niezwykłymi osiągnięciami (realnymi lub fikcyjnymi). Niezależnie od tego, czy są to informacje prawdziwe, czy wymyślone, uczeń tylko pogłębia w ten sposób swoje wykluczenie (mówi się o nim, że jest „nieznośnym chwalipiętą”).

3. Błazen klasowy

Uczniowie ci doszli do wniosku, że przyjmując rolę błazna, narażą się na mniejsze szykany. Godny uwagi jest fakt, iż nauczyciel koncentruje się na zachowaniach błazna bardziej niż na zachowaniach jakiegokolwiek innego ucznia (także jeżeli robi to w imię dyscypliny), uczeń ten otrzymuje stałe wzmocnienie dla swojego zachowania. Jeżeli błazen klasowy jest zabawny, to na podstawie reakcji kolegów z klasy nauczyciel może odnosić wrażenie, iż jest on przywódcą grupy.

4. Ucieczka z grupy

Uczniowie, którzy nie potrafią pogodzić się z szykanami, wagarują, symulują choroby. Ucieczka może być także wewnętrzna: uczeń siedzi na miejscu, ale się nie odzywa, uciekając od brutalnej rzeczywistości, oddaje się marzeniom. Jeśli obrzuca się go wyzwiskami, zupełnie nie reaguje.

5. Niezdary

Wyśmiewanie, poniżanie i drwiny prowadzą u tych uczniów do tak wielkiego stresu, że ciągle coś im się nie udaje, pomimo pełnej koncentracji i mobilizacji. W rezultacie uczeń z dnia na dzień staje się bardziej nieporadny, co prowadzi do wykluczenia z grupy. Ofiary mobbingu z czasem nabierają cech negacji własnej osoby. Uczeń przestaje wierzyć, że jest zdolny do podjęcia walki, traktuje siebie jako osobę mniej wartościową, zaczyna źle znosić obecność innych ludzi. Bardzo często zaczyna również godzić się z sytuacją prześladowania, obwiniając siebie za powstałe zło.

Trzeba pamiętać, że outsider został pozbawiony przez dręczyciela możliwości bycia szczęśliwym, a jego własny obraz uległ rozchwianiu. Odcięcie się od niepowodzenia umożliwia ofiarom mobbingu reagowanie w sytuacjach trudnych w sposób logiczny, pomaga również odbudować poczucie własnej wartości, które jest nieodłącznym elementem w tworzeniu pozytywnego obrazu siebie.

Mobber – sprawca mobbingu

Cechą charakterystyczną szkolnych prześladowców jest agresja stosowana wobec kolegów, ale również wobec osób dorosłych – nauczycieli, rodziców. Mobberzy zafascynowani są przemocą i jej narzędziami.

Sprawcy mobbingu wyróżniają się charakterystycznymi właściwościami¹². Są to:

- impulsywność;
- niska samokrytyka;
- nieco wyższe niż przeciętne mniemanie o sobie;
- niski lub przeciętny poziom strachu i niepewności;
- prestiż w otoczeniu (zazwyczaj spowodowany siłą fizyczną);
- monopolizacja uwagi (ma zawsze rację);
- brak poczucia wstydu;
- niski próg frustracji;
- skłonność do gróźb, poniżania;
- brak współczucia dręczonym uczniom;
- wymuszanie drobnych usług;
- pozytywne postrzeganie przemocy;
- chętnie oszukiwanie dla osiągnięcia korzyści;
- sprytnie wykręcanie się z trudnych sytuacji;
- występowanie kłopotów przystosowawczych;
- występowanie trudności z przystosowaniem się do panujących norm i zasad;
- stosunkowo wczesna skłonność do łamania norm prawnych i społecznych.

Co spowodowało, że osobom o skłonnościach do nękania innych odpowiada agresywny sposób budowania relacji z drugim człowiekiem? Czynniki te są znane psychologom, zalicza się do nich:

- wrogość rodziców, przede wszystkim matki do dziecka, chłód emocjonalny, brak więzi;
- przyzwolenie w rodzinie na zachowania agresywne, niszczące drugiego człowieka, wymuszanie realizacji własnych potrzeb krzykiem, awanturami i rękoczynami;
- stosowanie agresji w wychowaniu dziecka – wyzywanie, popychanie, bicie;
- mała ilość czasu poświęconego dziecku, duża swoboda w okresie dzieciństwa (nieumiejętne stosowanie wobec dziecka nagród i kar);
- charakter dziecka – temperament;
- brak miłości, serdeczności i odpowiedzialności za drugiego człowieka;
- brak wyznaczonych granic, gdzie kończy się wolność, a gdzie zaczyna się odpowiedzialność;
- panujące w domu warunki pomiędzy dorosłymi: kłótnie, konflikty, awantury, rozwód.

---

¹² K. Zarzow, *Gnębiciel ze szkolnego boiska*, przeł. M. Józwiak, REBIS, Poznań 2006, s. 30.

Uwarunkowania występowania zjawiska

Przy opisie zjawiska mobbingu należy wspomnieć o czynnikach, które warunkują jego występowanie. Mają one swoje źródło przede wszystkim w:

- rodzinie: chłód emocjonalny, brak więzi z dzieckiem, brak troski o dobro dziecka, nieobecność rodziców, samotność dziecka, przemoc wobec dziecka, brak reguł postępowania, zbyt surowa dyscyplina, przyzwolenie na wszelkie przejawy agresji, zaprzeczanie agresji, minimalizowanie jej i osłabianie przez przekazy werbalne, niekonsekwentne karanie, aspołeczne lub przestępcze zachowania rodzeństwa, ale również problemy występujące w rodzinie: uzależnienia, kłótnie, rozwód, trudne warunki mieszkaniowe, materialne i tym podobne;
- czynnikach indywidualnych: nadpobudliwość, problemy z koncentracją, wysoki poziom napięcia emocjonalnego, zaburzenia zdrowia psychicznego, słabe wyniki w nauce, porażki w szkole. Można również wyodrębnić czynniki po stronie:
  - ✓ ofiary mobbingu – to najczęściej sygnały: jestem bezsilny, nie umiem się obronić, jestem słaby, wstydę się, że jestem „inny” (na przykład gruby, rudy, „kujon”, „okularnik”, „uszatek”);
  - ✓ sprawcy mobbingu – brak ciepła i więzi w rodzinie, rodzice i dorośli pozwalający na pewne formy okazywania agresji i złości, niekonsekwentne kary lub nieegzekwowanie ich, poczucie bezkarności;
- postawie nauczycieli – konfliktowość, agresywność, bierność, roszczeniowość;
- nastawieniu agresywnym uczniów i rodziców do szkoły, niechęci do współpracy i wzajemnej pomocy w rozwiązywaniu problemów;
- przyczynach natury organizacyjnej szkoły:
  - ✓ lekceważenie drobnych wykroczeń typu wagary, spóźnienia, graffiti;
  - ✓ bezkarność kradzieży, wymuszeń, pobić, handlu narkotykami;
  - ✓ brak wzajemnego szacunku (uczniów, rodziców, nauczycieli);
  - ✓ brak równości wobec regulaminu;
  - ✓ za mało wyraziste zasady postępowania i niejasne kryteria ich oceny;
  - ✓ arogancja władzy (pozaszkolnej);
  - ✓ mało możliwości ujawniania nieprawidłowości;
  - ✓ brak nieformalnego obiegu informacji w szkole;
  - ✓ brak autentycznego kontaktu i dialogu pomiędzy uczniami, rodzicami i nauczycielami;
  - ✓ za mała praca zespołowa nauczycieli;
  - ✓ brak możliwości relaksu i odprężenia (dla uczniów i nauczycieli);
  - ✓ poczucie małej wartości pełnionej roli (nauczycieli);
  - ✓ przerost funkcji dydaktycznych kosztem funkcji wychowawczych szkoły;
  - ✓ systematyczne (od kilku lat) ograniczanie zajęć pozalekcyjnych.

Skutki mobbingu

Badacze zajmujący się skutkami przemocy w szkole wskazują na ich ogromną różnorodność. Ogólnie można wyróżnić trzy grupy skutków mobbingu:

- następstwa psychiczne: depresja, nerwice, natręctwa, zakłócenia koncentracji uwagi, próby samobójcze;
- następstwa psychosomatyczne: jadłowstręt, schorzenia żołądka i układu pokarmowego, zakłócenia pracy serca, oddechu, zakłócenia snu, nadmierne napięcie mięśni, bóle głowy;
- zmiany zachowania i unikanie sytuacji wzbudzających lęk, wycofanie się z kontaktów społecznych, wzrost poziomu agresji, hiperaktywność lub apatia, utrata zainteresowania otoczeniem.

Należy także podkreślić, że doznanie przez dłuższy czas przemocy czyni dziecko bardziej eksponowanym na dalszą przemoc (dziecko wchodzi w rolę ofiary). Z jednej strony dochodzi do dewastacji w obrębie dotychczasowych sposobów przeżywania świata i innych ludzi, nawiązywania relacji i znajdowania własnego miejsca w świecie; z drugiej strony toczy się walka o przeżycie, podczas której człowiek posługuje się całym wachlarzem zachowań zarówno twórczych, jak i niszczących.

Komunikat z badań

Problem mobbingu wśród gimnazjalistów zależy od wielu czynników. Przyczyn zjawiska należy szukać w najważniejszych środowiskach wychowawczych: rodzinie, szkole i grupie rówieśniczej. Do wzrostu zachowań mobbingowych przyczyniły się niewątpliwie zmiany polityczno-społeczne, wpływ mediów, nieograniczony dostęp do Internetu, a także rozluźnienie więzi międzyludzkich w środowisku rodzinnym i lokalnym. Zaprojektowane badania empiryczne koncentrują się przede wszystkim na analizie rzeczywistości wychowawczej, pedagogicznej w rodzinie, w szkole oraz w grupie rówieśniczej gimnazjalistów.

Przedmiotem badań jest zjawisko mobbingu w percepcji i ocenie nauczycieli gimnazjalnych. Postawione cele badawcze – poznawczy i praktyczny – są bardzo ważne z pedagogicznego punktu widzenia. Celem głównym jest ustalenie determinatów mobbingu w szkole oraz określenie rodzaju, form i skutków tego zjawiska. Praktyczny aspekt badań to zwrócenie uwagi na niebezpieczny, narastający problem mobbingu wśród gimnazjalistów oraz sformułowanie wniosków i postulatów, które mogą być wykorzystane w oddziaływaniach pedagogicznych i profilaktycznych.

Podstawowym warunkiem przeprowadzenia badań empirycznych jest sformułowanie problemów badawczych podporządkowanych tematowi badań i wyznaczonym celom. Problem badawczy sformułowano następująco: jak przedstawia się zjawisko mobbingu w gimnazjum w percepcji i ocenie nauczycieli i uczniów?

Z tak postawionego problemu głównego wyłoniono następujące problemy szczegółowe:

- Czy i w jakim zakresie istnieje wśród gimnazjalistów zagrożenie zjawiskiem mobbingu?
- Jakie czynniki warunkują występowanie zjawiska mobbingu w badanych szkołach?
- Jakimi cechami charakteryzuje się zjawisko mobbingu wśród uczniów?
- Jakie są reakcje uczniów i nauczycieli na występowanie mobbingu?

Oprócz wymienionych problemów badawczych koncentrowałam się także na sposobach ograniczania zjawiska mobbingu w szkole. Stąd wyróżniłam dodatkowy problem badawczy o następującej treści: jaki jest poziom działań profilaktycznych podejmowanych w zakresie ograniczania mobbingu wśród uczniów w badanych placówkach?

Z uwagi na cel i przedmiot badań za podstawową oraz najbardziej odpowiednią uznałam metodę sondażu diagnostycznego oraz metodę indywidualnych przypadków, w ramach których wykorzystywałam techniki wywiadu, ankiety oraz badanie dokumentacji.

Kwestionariusz ankiety skierowany do uczniów dotyczył sytuacji szkolnej oraz w klasie, rodzajów i częstotliwości występowania zachowań agresywnych, osób stosujących mobbing, ofiar oraz reakcji na zaistniałe zjawisko mobbingu. Zapytano również respondentów o sytuację rodzinną, sposoby spędzania czasu wolnego oraz zainteresowania związane z komputerem, telewizją, Internetem i tym podobne.

Kwestionariusz ankiety skierowany do nauczycieli dotyczył między innymi uwarunkowań mobbingu wśród gimnazjalistów, jego rodzajów, form oraz sposobów radzenia sobie z przemocą i agresją uczniowską, współpracy z rodzicami.

Kolejną techniką badawczą był wywiad, którym objęto pedagogów szkolnych. Jego celem było ustalenie opinii tych respondentów na temat zjawiska mobbingu wśród gimnazjalistów. W metodzie indywidualnych przypadków zastosowałam technikę analizy dokumentacji. Wykorzystałam do tego celu dokumentację prowadzoną w szkole przez pedagoga, wychowawców oraz opinie Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej. Metoda indywidualnych przypadków dotyczyła (rozpoznanych na terenie badanych szkół) sprawców i ofiar mobbingu.

Badania przeprowadziłam w latach 2008–2010 w 14 gimnazjach Ełku i powiatu ełckiego oraz Olecka i powiatu oleckiego (województwo warmińsko-mazurskie). W ramach przeprowadzonych badań wzięto pod uwagę 160 nauczycieli i 740 uczniów.

Jednym z podstawowych celów badań było określenie, jak często nauczyciele i uczniowie spotykają się w szkole ze zjawiskiem mobbingu. Porównanie odpowiedzi nauczycieli i uczniów przedstawiają dane zawarte w tabeli 1.

Tabela 1. Uczniowie, którzy spotykają się w szkole z zachowaniami agresywnymi raz w tygodniu lub częściej

Rodzaj zachowania	Procent respondentów, którzy spotykają się w szkole z zachowaniami agresywnymi raz w tygodniu lub częściej	
	Uczniowie	Nauczyciele
Bicie, popychanie, kopanie	69%	92%
Groźby, zastraszanie	20%	80%
Obmawianie, namawianie się przeciwko komuś	81%	97%
Przezywanie, wyśmiewanie, poniżanie	71%	72%
Zabieranie, niszczenie rzeczy	27%	28%
Wymuszanie pieniędzy i przedmiotów	15%	10%
Kradzież	18%	46%
Upokarzanie rysunkami, e-mailami, SMS-ami	28%	30%

Powyższe zestawienie wyników wskazuje, że najczęstszymi formami zachowań agresywnych są „obmawianie i namawianie się przeciwko komuś”, „przezywanie, wyśmiewanie, poniżanie” oraz „bicie, popychanie, kopanie”. Częstość poszczególnych typów zachowań jest na ogół wyższa w opinii nauczycieli niż uczniów, z wyjątkiem „wymuszania pieniędzy i przedmiotów” – częstszego w opinii uczniów.

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że doświadczenie przemocy psychicznej w szkole stanowi istotne źródło stresu i jest wyniszczające dla zdrowia fizycznego i psychicznego ucznia. Należy zaznaczyć, że pojedyncze akty przemocy mogą zdarzać się dość często w codziennych relacjach wśród uczniów, nie wywołując na stałe negatywnych skutków, powtarzające się regularnie prowadzą jednak do poważnych problemów zdrowotnych. Ofiara, która przez dłuższy czas podlega przemocy psychicznej, odczuwa silne negatywne reakcje emocjonalne: lęk, bezradność, szok i tym podobne. Wskutek nękania zmianie ulega indywidualne postrzeganie swojej klasy, szkoły, która zaczyna być odbierana jako przerażające, niebezpieczne i nieprzewidywalne miejsce. Wszystko to prowadzi do poważnych zaburzeń emocjonalnych, psychosomatycznych i psychicznych.

Zgromadzony materiał badawczy ukazał także opinie uczniów na temat własnej postawy i zachowań związanych ze zjawiskiem mobbingu. Badani respondenci przyznają się do: bójek – 65 procent, wyśmiewania się z innych – 50 procent, wyzywania – 52 procent, obmawiania – 50 procent. Podkreślić należy, że 27 procent uczniów ujawnia, iż lubi, gdy inni się ich boją. W opinii respondentów przemoc o charakterze fizycznym stosunkowo rzadko przybie-

ra formy drastyczne, niewielu uczniów mówi o odniesieniu obrażeń cielesnych, grożeniu lub użyciu niebezpiecznych narzędzi – jej zasięg jest jednak znaczny: ponad połowa badanych zaobserwowała celowe szykany o charakterze fizycznym (potrącanie, poszturchiwanie, przewracanie). Deklaracje uczniów wskazują również na występowanie przemocy o charakterze materialnym. Często w badanych placówkach zdarzało się niszczenie sprzętów szkolnych oraz niszczenie i kradzież własności prywatnej, rzadko natomiast dochodzi do rozboju rozumianego jako zabranie wartościowej rzeczy z użyciem siły.

Uczniowie, którzy doświadczyli osobiście przynajmniej jednej z uwzględnionych w badaniu form przemocy, zostali poproszeni o określenie swojej reakcji na tę sytuację. Aż 76 procent badanych wskazało brak reakcji – dotyczy to w porównywalnym stopniu doświadczenia zarówno przemocy werbalnej, jak i fizycznej czy materialnej. Odwołanie się do osoby dorosłej dotyczy w większej mierze różnych form przemocy fizycznej i kradzieży. Jeśli uczeń decyduje się na skargę do osoby dorosłej, to częściej jest to rodzic (18 procent) niż nauczyciel (13 procent). Może to wskazywać na brak zaufania do dorosłych, zwłaszcza do nauczycieli, oraz na brak wiary w możliwości osoby dorosłej dotyczące skutecznego rozwiązania konfliktu (załatwienia sprawy).

Zdaniem uczniów na różne formy przemocy czy złego traktowania ze strony innych uczniów narażeni są przede wszystkim uczniowie „lizusy” – 48 procent, tak zwane ofiary (osoby gorzej radzące sobie ze wszystkim) – 39 procent – oraz uczniowie pierwszej klasy – 35 procent. Ponad połowa ogółu uczniów objętych badaniami deklaruje, że w sytuacji przemocy uczniowie załatwiają sprawy między sobą, nie odwołując się do pomocy nauczycieli, którzy niewiele wiedzą o tym, co się dzieje. Relatywnie częściej sprawy konfliktowe załatwiają pomiędzy sobą chłopcy. Do pomocy nauczyciela częściej w porównaniu z innymi odwołują się uczniowie ze szkół wiejskich, a więc tym samym nauczyciele z tych szkół są lepiej poinformowani o tym, co się dzieje w szkole, mają wśród uczniów większy kredyt zaufania. Reakcje nauczycieli na przejawy przemocy pomiędzy uczniami oceniane są różnie przez obie strony – uczniów i samych nauczycieli. Ogólnie rzecz biorąc, nauczyciele oceniają swoją rolę w takich sytuacjach zdecydowanie korzystniej, uczniowie natomiast skłonni są w większej mierze przypisać nauczycielom bezradność i bierność, ewentualnie chęć pozbycia się kłopotu przez relegowanie ucznia sprawiającego problemy wychowawcze. W opinii nauczycieli reagują oni na przemoc w 78 procentach przypadków, według uczniów reakcja ta ma miejsce w wypadku 29 procent „zajść”.

Niestety, często zdarza się, że w sytuacji konfliktu nauczyciele nie zagłębiają się w jego szczegóły, w celu szybkiego rozwiązania problemu oceniają sytuację powierzchownie. Mogą wówczas obwiniać prześladowaną osobę, między innymi na skutek wcześniejszego jej naznaczenia. Czynnikiem utrudniającym właściwą reakcję nauczyciela jest zacieranie się granicy pomiędzy obroną i atakiem. Agresja ofiary bywa często odpowiedzią na wcześniejszy atak. Utrwaleniu się

zachowań mobbingowych zdecydowanie sprzyja brak reakcji nauczycieli na przemoc, której są świadkami (w opinii 71 procent sprawców).

Przyczyn agresji nauczyciele upatrują przede wszystkim w złym wpływie na dzieci telewizji, kina, gier komputerowych (60 procent) oraz wzorowaniu się na zachowaniach dorosłych (wpływ domu – 35 procent). Minimalizują natomiast wpływ własnych nieprawidłowych oddziaływań oraz wpływ niepowodzeń w szkole (4 procent) na poziom agresji.

Sposoby przeciwdziałania mobbingowi

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele propozycji działań związanych z zapobieganiem zjawisku mobbingu w środowisku szkolnym, klasyfikując strategie w obrębie trzech nurtów: edukacyjnego, opartego na uczestnictwie i środowiskowego. Podejście edukacyjne koncentruje się na przekazaniu grupie dzieci wiedzy dotyczącej natury prześladowania i jego skutków oraz na dostarczeniu im informacji, w jaki sposób mogą sobie radzić z sytuacjami, w których dochodzi do prześladowania. Podejście oparte na uczestnictwie skupia się na pojedynczych dzieciach i grupach biorących czynny udział w aktach dręczenia rówieśników. Podejście środowiskowe polega na zmianie tych czynników otoczenia, których obecność może zwiększyć prawdopodobieństwo wystąpienia prześladowania w danym otoczeniu¹³.

Wśród środków zaradczych wymienia się zarówno te, które mogą być realizowane w kontekście oddziaływań grupowych, jak i indywidualnych. Przykładowe działania, które mogą być podejmowane przez szkołę, to:

1. Przeprowadzenie ankiety wśród uczniów. Analiza sytuacji w szkole.
2. Dzień poświęcony problemowi mobbingu w szkole (zamiast zwykłych lekcji prowadzenie specjalnych zajęć).
3. Większa kontrola podczas przerw (dyżury), częstsze interwencje nauczycieli.
4. Więcej ciekawych zajęć pozalekcyjnych.
5. Uruchomienie telefonu kontaktowego, czynnego przez kilka godzin w tygodniu.
6. Ogólnoszkolne zebranie rodziców oraz zaproszenie ich do współpracy.
7. Doskonalenie i samodoskonalenie nauczycieli poprzez środowiskowe grupy rozwojowe.
8. Współpraca na linii dom – szkoła.
Środki zaradcze na poziomie klasy:
  1. Regulamin klasowy, normy postępowania zapobiegające mobbingowi – wyjaśnienie problemu mobbingu, nagradzanie i sankcje.
  2. Godzina wychowawcza poświęcona na rozmowę o wydarzeniach mijającego tygodnia oraz o planach na kolejny tydzień.

---

¹³ S. Guerin, E. Hennessy, *Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*, przekł. J. Rybski, GWP, Gdańsk 2004, s. 46.

3. Nauka poprzez współpracę (uczniowie, podzieleni na małe grupy, otrzymują wspólne zadanie do realizacji).
4. Wspólne zajęcia wzmacniające więzi między uczniami (między innymi dyskoteki, wyjścia do teatru, kina, wycieczki, biwaki czy zielona szkoła).
5. Zebranie rodziców i indywidualne rozmowy z wychowawcą, podczas których wychowawca ma możliwość poinformowania o zaistniałej sytuacji.

W programie zaradczym na poziomie jednostki D. Olweus wyodrębnił¹⁴:

1. Rozmowy ze sprawcami i ofiarami mobbingu.
2. Rozmowy z rodzicami uczniów, których problem dotyczy, ewentualnie także w obecności dzieci.
3. Fachowa pomoc psychologa (psychoterapeuty) dla rodziców i uczniów szycanowanych (także szycanujących).
4. Zmiana klasy lub szkoły.

Poza działaniami interwencyjno-wychowawczymi programy antymobbingowe powinny być wspierane wczesną profilaktyką. Oto kilka propozycji:

- opracowanie wraz z uczniami regulaminu klasowego, zawierającego proste reguły postępowania zapobiegającego mobbingowi;
- organizowanie zajęć pozalekcyjnych;
- aktywne wypełnianie przerw;
- prowadzenie w interesujący sposób zajęć;
- dawanie wsparcia uczniom;
- podmiotowe relacje nauczyciela z dziećmi.

Innym środkiem zapobiegającym uczestnictwu dziecka w aktach prześladowania jest konsekwencja w reagowaniu na postępowanie dziecka. Należy prezentować właściwe sposoby zwracania się do innych i traktowania ich i siebie z należyтым szacunkiem oraz uzasadniać, dlaczego pewne zachowania są nie do przyjęcia.

Trzeba podkreślić, że „ofiary”, ale także uczniowie dopuszczający się mobbingu, wysyłają sygnały, które muszą zostać przez nauczycieli zarejestrowane i właściwie zinterpretowane. W działaniu pedagogicznym chodzi między innymi o to, żeby je potraktować poważnie, przenieść na poziom refleksji i wykorzystać w procesie przemian. Należy to do koncepcji pedagogicznej, której jądrem jest umacnianie pewności siebie i rozwijanie poczucia własnej wartości.

Zdaniem Karla Gebauera¹⁵ należy: poważnie traktować dziecko, okazywać chęć rozwiązania problemu, być cierpliwym, konfrontować ucznia z sytuacją i dawać mu bodźce do szukania własnych rozwiązań.

Podjęwając działania mające na celu ograniczanie zjawiska mobbingu wśród uczniów, trzeba także podjąć współpracę z rodzicami. Często to ich dziecko jest prześladowcą lub ofiarą. Taka współpraca powinna dotyczyć między innymi

¹⁴ D. Olweus, dz. cyt., s. 82.

¹⁵ K. Gebauer, *Mobbing w szkole*, przeł. A. Malinow, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2007, s. 39

edukacji rodziców w zakresie umiejętności wychowawczych, eliminującej przemoc wobec dzieci.

Niezbędnym elementem działań redukujących przemoc w szkole jest także psychologiczna edukacja nauczycieli, bez których udziału i współpracy nie uda się żadna naprawa szkoły.

Bibliografia

- Dambach K. E., *Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej*, przekł. A. Uberowska, GWP, Gdańsk 2003.
- Gajda J., Cichoń S., *Przyczyny i przejawy mobbingu*, „Gazeta Szkolna. Aktualności” 2006, nr 19–20.
- Gebauer K., *Mobbing w szkole*, przeł. A. Malinow, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2007.
- Georg J., *Dlaczego jesteście tacy okrutni? Mobbing w szkole*, tł. M. Borowczyk, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2008.
- Guerin S., Hennessy E., *Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*, przekł. J. Rybski, GWP, Gdańsk 2004.
- Jędrzejewski M., *Mobbing w szkole*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, t. III.
- Krawczonek M., *Zjawisko mobbingu*, „Dyrektor Szkoły” 2006, nr 1.
- D. Olweus, *Mobbing – fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?*, przeł. D. Jastrun, Jacek Santorski, Warszawa 2007.
- Prusko L., *Mobbing niszczy osobowość*, „Społeczne Towarzystwo Oświatowe Edukacja i Dialog” 2005, nr 5.
- Zarzew K., *Gnębiciel ze szkolnego boiska*, przeł. M. Józwiak, REBIS, Poznań 2006.
- Żagiell-Klimek A., *Boją się chodzić do szkoły*, „Gazeta Szkolna. Aktualności” 2003, nr 36.

Netografia

- S. Orłowski, *Mobbing i bullying w szkole. Charakterystyka zjawiska i program zapobiegania*, www.ore.edu.pl

Summary

Mobbing among junior high school pupils

The article exhaustingly defines mobbing and similar behaviours based on abuse. The author briefly describes the behaviour in the school context. She analyses the problem, its causes and possibilities for its prevention. The author puts a special emphasis on all parties taking part in the abuse, outlines types of victims and perpetrators, and discusses the parents' and especially the teachers' role. The results of the author's research are presented from 14 junior high schools in the Warmian-Masurian voivodeship.